

MUHAMMAD RIZO ERNIYOZBEK O`G`LI OGAGHIY HAYOTI VA IJODI.

Xolmatova Shahnoza Axatidin qizi

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti,

Koreys-Ingliz yo`nalishi talabasi.

xolmatovashahnoza@393gmail.com

Ilmiy rahbar: Abbasova Dilfuza

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

ANOTATSIYA. O`zbek adabiyotida g`azal janriga xos bo`lgan bo`lgan asarlar ko`p bo`lib, bu janr arab dabiyotida ilk marotaba ko`zga tshlangan bo`lsada, turkiy adabiyotda o`zining kamolini topdi. Bu janr Alisher Navoiy tomonidan rivojlantirilgan bo`lib, bu buyuk shaxsning idodiy merosini hayoliy o`zini shogirt deb hisoblaganlar davom ettirishgan. Bobur, Nodira, Ogahiy, Mashrab, Fuzuliy kabi shular jumalsidan. Shulardan Ogahiy o`zining adabiyotimiz rivojiga qoshgan hissasi bilan ajralib turadi. O`quvchilar tomonidan ijodkorning tarixiy, lirik, nasriy usulda yozilgan asarlari hali hanuz Navoiy asarlaridek sevib o`qiladi. Albatta har bir yaratilajak asar ijodkor hayotida olinadi. Bu orqali yozuvchi yoki shoir o`z hissiyotlarini o`quvchiga singdiradi. Ushbu maqolda Muhammad Rizo Ogahiyning asarlari yaratilishiga sabab bo`lgan “Hayot va ijodi” haqidagi ko`plab ma`lumotlar berib o`taman.

Kalit so`zlar: *adabiyot, g`azal, xonlik tarixi, mirob, hayot mashaqqatlari, ijod namunalari, nodir asarlar.*

ANATATION. *In Uzbek literature, there are many works of the ghazal genre, although this genre first appeared in Arabic literature, it found its perfection in Turkish literature. This genre was developed by Alisher Navoi, and the exemplary legacy of this great person was continued by those who considered themselves his disciples. Among them are Babur, Nadira, Ogahi, Mashrab, Fuzuli. Among them, Ogahi is distinguished by his contribution to the development of our literature. The works of the artist written in historical, lyrical and prose style are still read as fondly as Navoi's works by the readers. Of course, every work to be created is taken in the life of the creator. Through this, the writer or poet instills his feelings in the reader. In this article, I will give a lot of information about "Life and creativity" that led to the creation of Muhammad Reza Ogahi's works.*

Key words: *literature, ghazal, history of khanate, mirab, hardships of life, examples of creativity, rare works.*

АННОТАЦИЯ. *В узбекской литературе немало произведений жанра газели, хотя этот жанр впервые появился в арабской литературе, свое совершенство он нашел в турецкой литературе. Этот жанр был развит*

Алишером Навои, а образцовое наследие этого великого человека продолжили те, кто считал себя его учениками. Среди них Бабур, Надира, Огахи, Машираб, Физули. Среди них Огахи выделяется своим вкладом в развитие нашей литературы. Произведения художника, написанные в историческом, лирическом и прозаическом стиле, до сих пор читаются читателями с такой же любовью, как и произведения Навои. Конечно, каждое произведение, которое предстоит создать, берется из жизни творца. Благодаря этому писатель или поэт вселяет в читателя свои чувства. В этой статье я дам много информации о «Жизни и творчестве», которые привели к созданию произведений Мухаммада Резы Огахи.

Ключевые слова: литература, газель, история ханства, мираб, тяготы жизни, образцы творчества, редкие произведения.

XIX asrda Xiva xonligi tarixida o`chmas iz qoldirgan buyuk insonlardan biri – Muhammad Rizo Erniyozbek o`g`li Ogahiy edi. 1809 yilda Xiva shahri yaqinidagi Qiyot qishlog`ida mirob oilasida tavallud topgan adib: “Biz Xivada yashovchi yuz toifasidan bo`lgan Amir Eshimbiyning avlodidandirmiz”, – deb yozgan..Erniyozbek mirob 1812 yilda vafot qilgandan keyin Olloqulixon Shermuhammad ibn Avazbey mirob o`g`li Munisni mamlakatning bosh mirobi qilib tayinlaydi. Munis Ogahiyning amakisi bo`lib, otasi o`rnida Ogahiyga 1829 yilgacha g`amxo`rlik qilgan. Uning bolalik va yoshlik yillari Qiyot qishlog`ida o`tdi va ulg`aygach Xivadagi madrasalardan birida tahsil oldi. Arab, fors, turkiy xalqlar adabiyoti, shuningdek klassik musiqa hamda tarix fanini qunt bilan o`rgandi. She`riyat olamida uning taxallusi Ogahiy bo`lib, lug`aviy ma`nosi - oghoman-sergakman degan ma`noni bildiradi.U mohir hattot bo`lib kufiy, rayhoniy, xatti shikasta kabi xatlarni yaxshi bilgan. Xiva xoni Olloqulixonning Xurosonga qilgan safarida vabo kasali tarqalib (1829) amakisi Munis vafot etdi. Olloqulixon Ogahiyning Munisni o`rniga miroblik vazifasiga tayinlaydi. Ogahiy jahon adabiyoti, madaniyatining nodir durdonalari sanalgan 20 dan ortiq asarlarni o`zbek tiliga o`g`irib tarjimashunoslik maktabini yaratdi.

Ogahiy o`z hayoti davomida Xiva xonlari:

Muhammad Rahimxon I (1806-1825),

Olloqulixon (1825-1843),

Rahimqulixon (1843-1845),

Muhammad Aminxon (1845-1855),

Abdullaxon (1855-1855),

Qutlug`murodxon (1855-1855),

Sayid Muhammadxon (1855-1864),

Muhammad Rahimxon II (1864-1874) davrlarida yashab ijod qilgan.

Ogahiyning o`zbek tilida yozilgan “Ta`viz ul-oshiqin” (“Oshiqlar tumori”) devoni

mavjud bo`lib, unda shoir yashagan muhitning amaldorlaridan qattiq shikoyat qilib yozgan she`rlarini ko`proq uchratamiz. Ogahiy she`rlari orasida hukmdorlarga aytilgan qasidalar ham bor. Bu devondan g`azallar, mustazod, muxammas, musaddaslar o`rin olgan. Devonda 18 ming misra she`r va 83 muxammas jam qilingan bo`lib, uning kirish qismida berilgan ma`lumotlarga ko`ra, Ogahiy quyidagi tarixiy kitoblarning muallifi bo`lgan:

- “Riyoz ud-davla” (“Davlat ishlari”, 1825-1842),
- “Zubdat ut-tavorix” (“Tarixlar qaymog`i”, 1846-1855),
- “Jom`e ul-voqeoti Sultoniy” (“Sultonlar voqealari to`plami”, 1856-1865),
- “Gulshani davlat” (“Davlat gulshani”, 1865-1872),
- “Shohidi iqbol” (1872).

Mohir tarjimon sifatida Munis tugallay olmay ketgan Mirxondning “Ravzat us-safo” asarining 2-3 jildlar, Muhammad Mahdixonning “Nodirnoma” (5 jild), Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”, Muhammad Yusuf Munshiyning “Tazkirai Muqimxoniy”, Nizomiddin Ahmad Haraviyning “Taboqati Akbarshohiy”, Rizoqulixon Hidoyatning “Ravzat us-safoi Nosiriy” nomli asarlari, Nizomiy Ganjaviyning “Haft paykar”, Sa`diy Sheroziyning “Guliston”, Husrav Dehlaviyning “Haft Bihisht”, Muhammad Vorisning “Zubdat ul-hikoyat”, Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho”, “Salomon va Ibsol”, “Bahoriston”, “Xaft avrang” asarlarlar, Badriddin Hiloliyning “Shohu gado”, Vosifiyning “Bado`e ul-voqe” kitoblar, Kaykovusning falsafa va ahloq masalalariga bag`ishlangan “Qobusnoma” asar va Husayn Voiz Koshifiyning “Ahloqi Muhsiniy”, Imomiddin Fijduvoniyning “Mifot ut tolibin” kitoblarini fors tilidan o`zbekchaga mahorat bilan tarjima qilgan. Quyida biz ularni ayrimlari to`g`risida ma`lumot berib o`tamiz.

“Guliston” Muslihiddin Sa`diyning 8 bobli asari, ushbu asarda umumbashariy orzular, ta`limiy-tarbiyaviy hikoyatlar bayon qilingan, asar adib tomonidan 1862-1863 yillarda tarjima qilingan. “Haft paykar” (“Etti go`zal”) - buyuk ozarbayjon shoiri Nizomiy Ganjaviy “Xamsa”sining to`rtinchi dostoni bo`lib, dostonda mardlik, rostgo`ylik, muhabbat, xalq taqdiri, umuman shaxs va jamiyat masalalari Bahrom Go`r timsolida o`z aksini topadi. Asar 1865 yilda nasrda tarjima qilingan. “Ahloqi Muhsiniy” XV asrda Hirotda yashab ijod qilgan allomalardan biri, Alisher Navoiyning do`sti Kamoliddin Husayn Voiz Koshifiyning ma`rifiy asari. Bu asarda ta`lim-tarbiya, bola tarbiyasida ota-ona, muallimning o`rni kabi masalalar keng yoritiladi. Asar 1873-1874 yillarda, ya`ni shoir umrining oxirgi yillarida tarjima qilingan.

“Yusuf va Zulayho” - buyuk fors-tojik shoiri va mutafakkiri Abdurahmon Jomiy “Xamsa”sining ikkinchi dostonidir. Bu doston insonni kuylashga bag`ishlangan go`zal badiiy obidadir. Ogahiy bu asarni 1869 yilda tarjima qilgan. “Shoh va Gado” - fors-tojik shoiri, Alisher Navoiyning zamondoshi Badriddin Hiloliy dostoni. Ushbu doston fors-tojik adabiyotida “Shoh va Darvesh” nomi ila mashhur. Unda odil podshoh

timsoli, insondagi samimiy, chin sevgi tuyg'ulari tarannum etiladi. Ogahiy bu asarni 1870 yilda nasrda tarjima qilgan. "Zubdat ul – hikoyat" ("Hikoyalar sarasi") - Boburiyoda Avrangzeb hukmronligi davrida Hindistonda yashagan tarixchi olim Muhammad Vorisning tarixiy - badiiy asari. Ahloqiy-ta'limiy hikoyalar podshoh Avrangzeb faoliyatiga bog'liq holda tasvirlanadi. Kaykovusning "Qobusnoma" (1082 yilda yozilgan) asari sharq xalqlari orasida ma'lum va mashhur asar bo'lib, bu asarni Ogahiy 1860 yilda tarjima qilgan. Asarda otani o'g'ilga o'g'itlari, xalq maqollari va hikoyatlari, asosan tarixiy voqealar va tarixiy shaxslar to'g'risidagi rivoyatlarga aniq yondashib, Haq Taoloning yagonaligi payg'ambarlar xilxatiga to'g'ri yondashishga undaydigan bebaho asardir.

Ogahiy tarixga oid asarlar yaratib Munisning bu sohadagi an'analari ham yanada rivojlantirdi va yuksaklikka ko'tardi. Munis va Ogahiy hamkorlikda yozgan "Firdavs-ul iqbol" asari va o'zining Xorazm tarixiga oid beshta asari faqat o'zbek xalqining tarixini o'rganish jihatdan ahamiyatli bo'lib qolmasdan, balki qardosh tojik, qozoq, turkman, qoraqalpoq, rus, eron, afg'on xalqlarining tarixi, madaniyati, san'ati, urf-odatlarini, psixologiyasi, shu xalqlarning kelib chiqishi, tirikchiligining manbai, qabilalarning tarixini o'rganishda boy manba bo'lib xizmat qiladi. Shunisi xarakterliki, bu asarlar iste'dodli shoir, taraqqiy parvar adiblar Munis, Ogahiy tomonidan yozilganligi sababli ularda xalqlarning tarixi, hayoti, kundalik mashg'uloti, masjid, madrasalarning qurilishi, turli hil hodisalar bayoni, xalq qo'zg'olonlari, urushlar tarixi, buyuk kishilar, olimlar, shoir-yozuvchilar va shu kabi ma'lumotlar proza, poeziyada realistik asosda, to'g'ri, aniq ifodalab berilgan.

Ogahiy Olloqulixonga bag'ishlab "Riyoz ud-davla" ("Davlat riyozatlari", 1844) asarini yozgan. Bu asarda Ogahiy o'zi to'g'risida shunday yozadi. "Yoshlik chog'larimda, har tarafdin boshimga balo toshi yog'di, hamisha ko'nglimda tinchsizlik va ta'bimda xon hukmi surar edi. Lekin jahondan etgan har xil alamlarni olimlar va shoirlarning suhbatida bo'lish bilan bir oz tarqatar edim".

"Zubdat ut-tavorix" 1846 yilda yozilgan bo'lib, Rahimqulixon davriga bag'ishlangan.

"Jome' - ul voqeoti Sultoniy" 1856 yilda yozilgan bo'lib, Muhammad Aminxon davriga bag'ishlangan.

"Gulshani davlat" 1865 yilda yozilgan bo'lib, Sayid Muhammadxon davriga bag'ishlangan.

"Shohidi iqbol" ("Iqbol shohidi") asar Muhammad Rahimxon soniy davriga bag'ishlangan bo'lib, 1865-1873 yillar voqealarni yozish bilan uzilib qolgan, ayrim sahifalarida suv dog'lari bor, Qo'qon qog'oziga, sarlavhalari qizil siyoh bilan yozilgan, qizil charm muqovada, ko'chiruvchining ismi va yili ko'rsatilmagan, 227 varaq, 14-25 sm o'lchamda. Asarda faqat Xorazm tarixi emas, Buxoro amirligi va Qo'qon xonlarini

Rossiya bilan olib borgan urushlari, bitimlari va uning oqibatlari mukammal ravishda yoritilgan.

1845 yilda Ogahiy miroblik vazifasi bilan safarda yurganda otdan yiqilib oyog`i sinadi. Oradan kop vaqt o`tgach, u butunlay yura olmay qoladi. Uzoq vaqt xasatalikni boshdan kechirishi, yolg`izlik va muhtojlikda yashash shoirning hayotdan erta ko`z yumishiga olib keldi. Ogahiy xonlikda ulkan o`zgarishlar bo`layotgan bir vaqtda, 1874 yilda 65 yoshida vafot etdi.

Yana qo`shimcha qilib aytadigan bo`lsak, Akademik G`.G`ulom “Mamlakatimizning boshqa xalqlari kabi, o`zbek xalqi ham o`zining asrlar davomida yaratilgan boy, o`ziga xos madaniyatiga ega. Bu erdan fan, adabiyot va san`atning qator ulug` arboblari etishib chiqqanlar. Shuni aytib o`tish kerakki, keyingi yillarda hech qanday asossiz Lutfiy, Otoyi, Sakkokiy, Bobur, Mashrab, Turdi, Munis, Ogahiy, Feruzlarning ijodi o`rganilmayotir, biz faqat Navoiy, Muqumiy, Furqat, Zavqiy, Avaz kabi shoirlar ijodini o`rganish bilan cheklanib qolganmiz” – degan edi. Shundan keyin “Ogahiyshunoslik” fani vujudga keldi, 1958 yilda Xivaga Toshkentdan Subutoy Dolimov (1907-1991) kelgan, u zo`rg`a Ogahiy va Munisning qabrini topgan. 1959 yilda G`.G`ulom, Ibrohim Mo`minov, Qori Niyoziy, Zulfiya, Uyg`un, Ayyomiy, Subutoy Dolimov, Egam Rahim, Quvomiddin Munirov kelgan. Shundan keyin Ogahiy bog`i, qabri tiklandi va uning 150, 180, 190 yillik to`ylari bo`lib o`tdi, yaqin kunlarda shoirning 200 yillik to`yi davlatimiz miqyosida keng nishonlanadi. Adib qalamiga mansub 26 asardan hozirgi kunda 4 tasi topilganicha yo`q, uning asarlarining 22 tasidan 16 tasi saqlangan. Jumladan, 6 asari (11 nusxada) Beruniy nomidagi Respublika Sharqshunoslik institutida saqlanmoqda. Sank Peterburgda 10 ta va Dushanba shahrida 8 ta asari mavjud. Hozirgi kunda adib asarlarining 22 tasi, 72 ta qo`lyozma nusxada dunyo fondlarida saqlanmoqda. Uning asarlarini birinchi bo`lib Armeni Vamberi Sayid Muhammadxon davrida Xivaga kelgan vaqtida olib ketgan, 1873 yilda A. Kun xon xazinasidan 300 ta nodir kitoblarni olib ketganda Munis va Ogahiy larni asarlarini ham olib ketgan. Undan keyin V.V.Bartold juda ko`p Markaziy osiyolik tarixchilarni asarlari bilan birga Munis va Ogahiy asarlarini ham o`rganib o`zining “Turkiston sug`orilish tarixi” (S.P. 1914) va “Turkman xalqi tarixidan lavhalar” (L. 1929. kitoblarini yozgan. Undan keyin P.P.Ivanov va A.K.Borokovlar ham o`zlarining “O`rta Osiyo xalqlari tarixidan lavhalar” (1958) va “XIV - XIX asrlarda turkmanlar tarixi” degan asar yozgan. M.Yo`ldoshev. 1956 yilda “Xiva xonligida feodal er egaligi va davlat tuzilishi” asarini yozgan. Ya.G`ulomov 1976 yilda Ogahiy asarlariga suyanib o`zining “Xorazm sug`orilish tarixi” asarini yozgan. Subutoy Dolimov 1962 yilda “Ogahiyning hayoti va ijodiy faoliyati” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qildi va ijodining mahsuldorligi hamda asarlarining badiiy go`zalligi nuqtai nazaridan Ogahiy o`zbek adabiyotining buyuk vakili Alisher Navoiydan keyingi eng zabardast vakili, degan ilmiy xulosaga keldi. 1970 yilda filologiya fanlari doktori Subutoy

(Usmonbek) Dolimov va professor G’ulom Karimov hamkorlikda Ogahiyning 6 jildlik asarlar majmuasini nashrga tayyorlashga kirishib, bu ishni 1980 yilda muvaffaqiyatli tugatdilar. Majmuaning 1-2 jildlari Ogahiyning lirik devoni “Ta’viz ul oshiqin”ni, 3-4 jildlari shoirning tarjima asarlarini, 5-6 jildlari esa Ogahiyning tarixiy asarlarini o`z ichiga oladi. 1991 yilda Subutoy Dolimov Ogahiy tomonidan tarjima qilingan Kaykovusning “Qobusnoma” asarini tabdil qilib, nashrga tayyorlagan. Adibning qabri hozirgi kunda amakisi Shermuhammad Munis qabri bilan birgalikda Shayx Mavlun bobo qabristonida joylashgan bo`lib, ushbu joy Xiva yaqinidagi Eski Qiyot qishlog`ida joylashgan. Ogahiy ijodini xalqimiz o`rtasida keng tarqalishida shoir va dramaturg Komil Avazning xizmatlari katta bo`lib, 1999 yilda shoirning 190 yillik to`yi respublikmizda ko`tarinki ruhda nishonlandi va Ogahiyning hayoti, ijodiga bag`ishlangan ko`plab risolalar nashr qilindi hamda o`zi tug`ilgan qishloqda “Ogahiy uy muzeyi” ochildi.

